

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО

LEGAL STATUS OF A PRISONER OF WAR. LIABILITY OF A PRISONER OF WAR

Таран О.В., д.ю.н., професор,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національна академія внутрішніх справ

У статті проаналізовано положення міжнародного гуманітарного права (МГП), що стосуються поводження з військовополоненими, їх прав і обов'язків, а саме: IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року.

Розкрито ознаки законного комбатанта – особи, яка має право брати участь у воєнних діях та отримати статус військовополоненого у разі потрапляння у полон.

Показано диференціацію захисту МГП для різних категорій осіб (військовополоненого, осіб, з якими потрібно поводитися як з військовополоненими, цивільних осіб), який залежить від їх статусу під час воєнного конфлікту.

Правовий статус військовополоненого включає його спеціальні (як військовополоненого) і загальні (які поширюються на будь-яких осіб) права та обов'язки, гарантії забезпечення і дотримання його прав, відповідальність.

Визначено види (дисциплінарна, кримінальна), умови, підстави відповідальності військовополонених. Виокремлено загальні засади притягнення військовополоненого до відповідальності та основні судові гарантії.

Розкрито зміст та межі імунітету законного комбатанта. Імунітет комбатанта не є абсолютним, поширюється тільки на дозволені МГП дії і не поширюється на кримінальні правопорушення.

З метою уникнення помилок у правозастосуванні здійснено розмежування мети, умов і порядку тримання в полоні та застосування заходів, передбачених КК та КПК України.

Ключові слова: військовополонений, правовий статус, права, обов'язки, відповідальність, законний комбатант, воєнний конфлікт.

The article analyzes the provisions of international humanitarian law (IHL) relating to the treatment of prisoners of war, their rights and obligations, namely: IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its annex: Provisions on the Laws and Customs of War on Land. The Hague, October 18, 1907, Protocol Additional to the Geneva Conventions of August 12, 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), June 8, 1977, Geneva Convention of August 12, 1949, relating to the Treatment of Prisoners of War. The signs of a legal combatant – a person who has the right to participate in hostilities and receive the status of a prisoner of war in the event of being captured – have been revealed. The differentiation of IHL protection for different categories of persons (prisoner of war, persons to be treated as prisoners of war, civilians) is shown, which depends on their status during a military conflict. The legal status of a prisoner of war includes his special (as a prisoner of war) and general (which apply to any person) rights and obligations, guarantees of ensuring and observing his rights, responsibilities. The types (disciplinary, criminal), conditions, grounds of responsibility of prisoners of war are defined. The general principles of bringing a prisoner of war to justice and the main judicial guarantees are highlighted. The content and limits of the immunity of a lawful combatant have been revealed. Combatant immunity is not absolute, applies only to actions permitted by IHL and does not extend to criminal offenses. In order to avoid errors in law enforcement, the purpose, conditions and procedure of detention and the application of measures provided for by the Criminal Code and Criminal Procedure Code of Ukraine have been delineated.

Key words: prisoner of war, legal status, rights, duties, responsibility, legal combatant, military conflict.

Постановка проблеми. Акти міжнародного гуманітарного права (МГП), ратифіковані Україною, є частиною її законодавства та визначають зміст і обсяг міжнародних зобов'язань України за відповідним напрямом зокрема щодо поводження з військовополоненими.

Правове регулювання порядку поводження з військовополоненими зумовлене загальним призначенням МГП, що полягає у зменшенні впливу та наслідків збройного конфлікту. Такі наслідки часто нищівні і завжди вливають на людей, інфраструктуру, природне середовище, тобто на всі сфери і складові життя, а тому вплив, зокрема засобами права, на їх зменшення має важливе значення, адже право виявляється чи не єдиним механізмом, який дозволяє встановлювати обмеження та правила та регулювати дії учасників воєнного конфлікту.

Через очевидні причини військовополонені, а особливо ті, які не потрапляють у полон добровільно, вважаються ворогом, якого складно сприймати без агресії та осуду. Проте іноді агресія може набувати таких форм, які є порушенням МГП. Таким чином відбувається посилення наслідків збройного конфлікту та можуть виникнути передумови для відповідальності за порушення МГП, про що свідчить історія воєнних конфліктів та діяльність міжнародних судів (трибуналів).

Положення МГП передбачають обов'язок держав виконувати і поширювати знання про його вимоги, це стосується і правил поводження з військовополоненими.

Гарантіями недопущення серйозних порушень МГП є встановлення кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з військовополоненими. Таким чином забезпечується дотримання Україною міжнародних зобов'язань. При цьому, незалежно від відповідальності, яку можуть нести військовополонені, держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими (ст. 12 ЖК III).

Стан дослідження. Питання поводження з військовополоненими, їх права і обов'язки відповідно до МГП досліджували I. Brownlie, Fr. Kalshoven, F. de Mulinen, L. Oppenheim, J. Pictet, R. Higgins, М. М. Гнатовський, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, В. М. Репецький, Х. П. Ярмак і ін.

Метою статті є характеристика правового статусу військовополоненого, його права і обов'язки. Визначення підстав і умов притягнення військовополоненого до відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус військовополоненого потрібно визначати виходячи з загального розуміння цього поняття із виокремленням його особливостей для військовополоненого. Структуру правового статусу військовополоненого становлять права (сукупність прав військовополоненого: спеціальні права як військовополоненого; загальні права, які поширюються на будь-яку особу) та обов'язки, гарантії їх реалізації, юридична відповідальність.

Особливістю визначення статусу військовополоненого є загальний підхід до його формулювання у МГП, передусім це IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі [1]; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [2]; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ЖК III) [3].

Відповідно до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі (ст.1, 2), ЖК III (ст. 4А, п.2, ст. 4А, п.6, ст.33), Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (ст. 43, 44), до осіб, які мають право брати участь у воєнному конфлікті та при захопленні в полон отримати статус військовополоненого належать:

- особовий склад збройних сил (може включає не тільки військових, а й інші підрозділи, сили, формування, які держава прирівнює до збройних сил, включає до їх складу. Вони підпорядковуються командуванню, мають дисциплінарну систему, відрізняють себе від цивільних, дотримуються МГП);

- населення, яке долучається до захисту від нападу і не встигло організуватися в офіційні утворення (регулярне військо) на нього також поширюється обов'язок дотримуватися МГП;

- учасники руху опору (не належать до складу збройних сил, але належать до сторони конфлікту за ознаками, які про це свідчать. Серед них діяльність в інтересах сторони конфлікту, підконтрольність, джерела забезпечення тощо).

Особи, які не мають права брати участь у збройному конфлікті, все ж можуть це зробити з різних причин. Незважаючи на те, що вони не можуть отримати статус військовополоненого, визначені гарантії МГП на них все одно поширюються, а їх обсяг і зміст залежить від статусу, який ці особи набудуть у разі затримання. Це узгоджується із принципом диференціації захисту, що визначається МГП. Наприклад, окрему категорію становлять особи, які не отримують статусу військовополоненого у разі затримання у зв'язку з воєнним конфліктом, але підлягають поводженню як з військовополоненими. У контексті відповідальності, військовополонені і особи, з якими потрібно поводитися як з військовополоненими (не мають статусу військовополоненого) відрізняються тим, що перші не можуть бути притягнуті до відповідальності за саму тільки участь у воєнних діях, оскільки мають на це право і відповідають ознакам законного комбатанта. Проте і ті, і інші можуть бути притягнуті до відповідальності за учинення злочинів. Тобто йдеться про наявність імунітету і права осіб, які перебувають у полоні. Так, права фактично збігаються, а імунітет мають тільки законні комбатанти.

Якщо у воєнному конфлікті за власною ініціативою, всупереч своєму статусу беруть участь, наприклад, цивільні громадяни країни супротивника, вони притягуються до відповідальності за національним правом країни, яка їх затримала без застосування засобів захисту МГП, які визначені для військовополонених або осіб, з якими потрібно поводитися як із військовополоненими, залежно від обставин, на них поширюється дія Конвенції про захист цивільного населення під час війни [4] або тимчасово, якщо є сумнів у їх статусі, положення ЖК III. Якщо цивільні громадяни країни супротивника перебувають під владою іншої сторони конфлікту, не вчиняють правопорушень, на них поширюється захист Конвенції про захист цивільного населення під час війни [4].

Визначені у МГП характеристики і ознаки осіб, які можуть брати участь у воєнному конфлікті призначені для можливості ідентифікації сторін конфлікту і виокремлення категорій його учасників. Право брати участь у воєнному конфлікті (не самооборона) не належить до загального постійного обсягу прав людини, воно виникає,

змінюється (зупиняється, поновлюється), припиняється залежно від обставин і зазвичай залежить від волі і дій держави та/або оцінки сторонніх (нейтральних) суб'єктів, які мають на це право.

За змістом положень МГП, обсяг прав військовополонених переважає їх обов'язки, які фактично зводяться до підпорядкування законам статутам і наказам, які є які є чинними у збройних силах держави, що тримає в полоні (ст. 82 ЖК III), обов'язку під час допиту повідомити своє прізвище, ім'я та військове звання, дату народження та армійський, полковий, особовий чи серійний номер або, якщо цього немає, іншу рівноцінну інформацію (ст. 17 ЖК III). Щодо першого обов'язку, його невиконання може бути підставою для відповідальності, щодо другого – може зумовити обмеження переваг, які надаються відповідно до його звання або статусу.

Права військовополоненого становлять сукупність різних видів, а отже, можуть бути класифіковані за різними критеріями, наприклад, особисті, майнові, фізичні, соціальні, економічні, культурні, релігійні тощо.

До прав військовополонених, серед іншого, належать: право користуватися пільгами ЖК III навіть у випадку притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, учинені ними до взяття в полон (ст. 85 ЖК III); право не бути позбавленим державою, яка тримає в полоні військовополоненого його звання або можливості носити відмітні знаки (ст. 88 ЖК III); право на поводження як з військовополоненими після накладання дисциплінарних стягнень або кримінальних покарань; система прав, пов'язаних з поводженням (ст. 13–16 ЖК III) умовами утримання, способу життя, медичного обслуговування (ст. 97–98 ЖК III) та ін.

У МГП визначається вплив громадянства на права військовополонених, зокрема і якщо їх притягують до відповідальності, а саме:

- вказівка про те, що підсудний, не будучи громадянином держави, що тримає в полоні, не пов'язаний з нею жодним обов'язком бути вірним їй і що він знаходиться під її владою внаслідок обставин, не залежних від його волі ч. 2 ст. 87 ЖК III);

- рекомендація державі, яка тримає у полоні вряховувати ці обставини;

- можливість для суду пом'якшити покарання для військовополоненого і не дотримуватися передбаченого законом мінімуму цього покарання (ч.2 ст. 87 ЖК III);

- відмітні знаки й знаки державної належності, нагороди та предмети, які мають насамперед особисту або суб'єктивну цінність, не можна відбирати у військовополонених (ст. 18 ЖК III) їх носіння дозволяється (ст. 40 ЖК III);

- держава, що тримає в полоні, не може позбавити жодного військовополоненого його звання або можливості носити відмітні знаки (ч.4 ст. 87 ЖК III).

Права держави, що тримає в полоні щодо застосування заходів впливу на військовополонених зокрема включають притягнення до відповідальності військовополонених за порушення законів статутів і наказів, які є чинними у збройних силах держави, що тримає в полоні (ст. 82 ЖК III); застосування особливого нагляду до військовополонених, покарання внаслідок невдалої втечі (ч. 3 ст. 92 ЖК III).

Умови, вид та обсяг відповідальності військовополонених мають певні особливості.

До військовополонених можуть застосовуватися дисциплінарні стягнення: штраф, позбавлення додаткових пільг (які надано понад передбачені ЖК III, позачергові наряди (крім офіцерів), арешт.

Притягнення військовополоненого до кримінальної відповідальності можливе якщо ним учинено злочин (відповідно до внутрішнього, міжнародного права). Тільки за факт участі у воєнних діях (без учинення злочину) особи, які є комбатантами і захоплені в полон (військовополонені) до відповідальності не притягуються. Як було зазначено, комбатант, який має право на отримання статусу військовополоненого характеризується наявністю прав

і обов'язків, серед яких право брати участь у воєнних діях та обов'язок дотримуватися вимог МГП.

Військовополонені можуть бути притягнуті до відповідальності у випадку порушення законів, статутів і наказів, які є чинними у збройних силах держави, що тримає в полоні (ч. 1 ст. 82 ЖК III). Категорію «закони, статuti, накази, чинні у збройних силах держави, що тримає в полоні, слід розуміти у широкому сенсі, тобто всього законодавства країни, яке є чинним для всіх суб'єктів, включно зі збройними силами та нормативних актів, які спеціально регулюють певні правовідносини у збройних силах. Це підтверджується формулюванням, яке застосовується у ч. 2 ст. 82 ЖК III – «Якщо будь-який закон, статут чи наказ держави, що тримає в полоні, визначає дії, учинені військовополоненим, як карані...», тобто тут прямо йдеться про законодавство держави без вказівки на його поширення винятково на збройні сили. Водночас виокремлюється категорія «військовополонені» і «особа зі складу військ держави, що тримає в полоні» з метою запобігання можливості притягнення військовополонених до відповідальності (крім дисциплінарної) за діяння, яке не вважається караним для осіб зі складу військ власної держави.

У положеннях ЖК III, що стосуються прав військовополонених, застосовуються порівняння певних правових ситуацій з аналогічними, якщо їх учасниками були б особи зі складу збройних сил держави, яка тримає в полоні. Тобто не з цивільними особами, які не належать до складу збройних сил. Таким чином, урахуванням підлягають спеціальні процедури, що застосовуються до осіб, які належать до складу збройних сил держави, яка тримає в полоні, а також загальні гарантії прав людини, які поширюються на будь-яку особу.

До загальних засад притягнення військовополоненого до відповідальності можна віднести:

- визначення виду відповідальності із урахуванням того чи визначає держава, яка тримає в полоні певне діяння як каране не тільки для військовополонених, а й для військових власної держави (ч. 2 ст. 82 ЖК III). Якщо ні, то за такі діяння можлива тільки дисциплінарна відповідальність;

- недопущення покарання військовополоненого більше одного разу за одне й те саме діяння або за одним і тим самим обвинуваченням (ст. 86 ЖК III);

- співмірність відповідальності та застосування заходів впливу щодо військовополонених із аналогічними умовами та за аналогічними порушення, якщо їх вчинено представниками збройних сил держави, яка тримає в полоні (ст. 88 ЖК III);

- не притягнення військовополоненого до відповідальності за вдалу втечу з полону, якщо він повторно потрапляє в полон (ст. 91 ЖК III);

- застосування до військовополоненого тільки дисциплінарного стягнення за спробу втечі (ч. 1 ст. 92 ЖК III).

До основних судових гарантії належать:

- швидкий судовий розгляд справи військовополоненого та винесення судового рішення незалежним безстороннім судом за належною процедурою (ч. 2 ст. 84, 102, 103 ЖК III);

- судова процедура передбачає забезпечення підсудному прав і засобів захисту (ч. 2 ст. 84 ЖК III), передбачених ст. 105 ЖК III;

- заборона військовій владі та судам застосовувати до військовополонених інші покарання, ніж ті, які перед-

бачено за такі самі правопорушення для осіб зі складу збройних сил своєї держави, які вчинили такі самі діяння (ст. 87 ЖК III);

- можливість застосування судами покарання для військовополоненого нижче мінімуму, який встановлений національним правом (ч. 2 ст. 87 ЖК III);

- заборона передавати до суду або засуджувати військовополонених за діяння, які не заборонені правом країни, яка тримає в полоні або міжнародним правом, чинним на момент здійснення цієї дії (ч. 1 ст. 99 ЖК III);

- забезпечення права на захист (ст. 99 ЖК III);

- інформування військовополоненого про його права та забезпечення таких прав (ст. 105 ЖК III);

- можливість подати апеляційну та касаційну скаргу (ст. 106 ЖК III).

Отже, правовий статус військовополоненого визначає його спеціальні і загальні права, гарантії їх забезпечення і додержання державою, яка тримає в полоні, особливості відповідальності.

Задля уникнення помилок у правозастосуванні, потрібно також зазначити про відмінності полону і заходи, що передбачені КК і КПК України.

До військовополонених не застосовуються норми КК, КПК України, якщо ними не вчинено кримінальних правопорушень і не розпочато кримінальне провадження. Військовополонені, які не вчинили кримінальних правопорушень, не притягуються до кримінальної відповідальності, не є ув'язненими, обмеженими, позбавленими свободи у розумінні КК, КПК України. Метою їх тримання у полоні є унеможливлення подальшої участі у воєнних діях. Полон, як засіб обмеження свободи, має власні характеристики і мету, які визначені у МГП та національному праві. Права і обов'язки, умови і підстави тримання військовополонених та осіб щодо яких застосовано запобіжні заходи або інші заходи, що регулюються КК, КПК України принципово різняться, у той час як свобода і тих і інших обмежена. Затримання і тримання у полоні військовополонених можливе без дозволу суду на термін, що не визначається законодавчо, а залежить від об'єктивних чинників зокрема тривалості воєнного конфлікту. При цьому військовополонені, яких переслідують судовим порядком відповідно до законодавства держави, що тримає в полоні, за діяння, учинені ними до взяття в полон, користуються, навіть у випадку засудження, пільгами ЖК III (ст. 85 ЖК III).

Висновки. Встановлення статусу військовополоненого має значення для різних сфер правозастосування, що включає дотримання правил поведінки з військовополоненими, забезпечення гарантії і прав, передбачених МГП, вплив цього статусу на можливість, зміст і обсяг певних дій державних органів щодо таких осіб.

МГП визначає права і обов'язки військовополонених, а також вимоги до держави, яка тримає в полоні щодо поведінки з військовополоненими, що є міжнародними зобов'язаннями.

Система прав військовополонених включає їх спеціальні права як військовополонених та загальні права, які поширюються на всіх осіб.

Умови та підстави відповідальності військовополонених мають особливості, серед яких право брати участь у воєнних діях і не бути притягнутим за це до відповідальності. Такий імунітет є обмеженим і не поширюється на випадки учинення кримінальних правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року. Дата набрання чинності для України: 24 серп. 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Набуття чинності для України: 25 лип. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
3. Женевська конвенція про поведінку з військовополоненими від 12 серп. 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. 12 серп. 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text